

Radivoje Dinulović

IDEOLOŠKA FUNKCIJA ARHITEKTURE U DRUŠTVU SPEKTAKLA

Prolog

Nikada nisam bio dobar đak. Imao sam, srećom, odlične profesore. Jedan od najboljih, Emilijan D. Vénečanin, predavao nam je tri godine Njutnove zakone, gradivo, inače, predviđeno za jedno polugodište. Te zakone (na srpskohrvatskom, latinskom i ruskom, jezicima koje smo u gimnaziji učili), kao i njihove „matematičke izraze“¹ i danas, uglavnom, znam napamet. Ovim sam znanjem, naravno, uspešno nervirao svoju decu, od kojih je starije uvek bilo „đak generacije“. To, možda, uopšte ne bi bilo važno, da profesor Vénečanin, neobičan čovek tragične sudbine, svojim trogodišnjim upornim i pametnim radom nije u doslovno svakom od nas (a okupio je bio, u odeljenje koje je vodio kao razredni starešina sve one koje niko nije hteo – ponavlače, siledžije i „lenje bube“) razvio suštinsko shvatanje velike „*Philosophiae naturalis*“. Nisam tada, naravno, pa ni mnogo godina potom, bio svestan tog znanja, ili, tačnije sposobnosti. Vremenom sam, radeći, počinjao da otkrivam u sebi i poneku vrednost – jedna od najvažnijih bila je upravo sposobnost racionalnog zaključivanja, stečena, međutim, učenjem fizike, a ne logike i filozofije. Verovatno se zato i danas oslanjam na definicije i njihove medijske transformacije, kad god sam u nedoumici kako da se odredim prema nekom pojmu, problemu ili temi. A definicije pojma „arhitektura“ koje sam pronalazio u različitim izvorima – enciklopedijama, rečnicima, istorijama i teorijama – zaista nikada nisam mogao da prihvatim, jer ni za Vénečanina ne bi bile prihvatljive. Sve su, naime, bile posredne i eksplanativne. To nije, i ne može biti slučajnost. Izostanak tačne definicije, baš kao i izostanak preciznog naslova, kako sam naučio od svog drugog velikog učitelja, Ranka Radovića, uvek upućuje na teškoće u shvatanju ili interpretaciji suštine. A definisanju nas je, još kao decu, učio glumac i mudrac Mića Tomić, kroz igru „Homonomi“. U toj igri zadati pojam treba objasniti odgovorima na tri pitanja: „Čemu služi? Od čega je? I, gde se nalazi?“. Ne bi bilo loše, s vremena na vreme, vratiti se tim jednostavnim, naivnim, ali i presudno važnim dečijim pitanjima.

Čemu služi arhitektura?

---

¹ Upotreba reči „formula“ bila je najstrože zabranjena, s razlogom, jer bi podrazumevala uputstvo za mehaničku, neosveščenu upotrebu matematičkih postupaka i simbola, a ne promišljenu transformaciju književnog u matematički tekst

„Urbanizam upropašćava Zemlju,
gospodine“.

Isak Asimov ¹

Društvo spektakla

Sredinom devedesetih godina intenzivno sam se, u okruženju koje su činili ljudi različitih profesija i senzibiliteta, ali srodnih pogleda na odnos između arhitekture, grada i scenskih događaja, na umetnost u javnom prostoru, urbanu kulturu i vrednosti života zajednice uopšte,² bavio temom spektakla. Tada sam, za sopstvene potrebe i da bih odredio i razjasnio svoj odnos prema pojmu spektakla, zaključio da je to svaki unapred pripremljen javni događaj izveden u realnom prostoru i vremenu, scenskim sredstvima. Mnogo kasnije, kada sam, po ko zna koji put, sa svojim studentima iznova razmatrao definiciju spektakla, shvatio sam da ta definicija više nije relevantna. Šta to u ljudskom ponašanju nije unapred pripremljeno (postoji li potpuno spontana akcija – ili takva može biti samo reakcija); da li možemo sa sigurnošću tvrditi da je ma koji segment života u vremenu „Velikog Brata“ privatan; da li u medijskom svetu „Matriksa“ posezanje za pojmom realnog ima ikakvog smisla; najzad, koja to sredstva našeg međusobnog opštenja nisu, bar u izvesnoj meri, scenska?³ Zaključak se, redukcijom, nametnuo sam – u svetu, u kome „živimo prema uopštenom imaginarnom“, u društvu koje „troši slike, a ne više, kao ona ranija, verovanja“,⁴ svaki događaj je spektakl. A kako je događaj „tačka“, odnosno, osnovni element prostor-vremena⁵, jasno je da je četvorodimenzionalni prostor naše egzistencije prostor spektakla.

Mi živimo, dakle, „u društvu i vremenu u kojima smo izgubili osećaj za zajedništvo. Vaspitavani i odgajani u jednom sistemu, u kome je opšte bilo važnije od ličnog, društvo bilo iznad pojedinca, a velike ideje i veliki planovi nadrastali ono što je čovek sam mogao da ostvari, suočili smo se sa temeljnim i dramatičnim promenama“. ⁶ Svet u kome danas egzistiramo je gotovo u celini jednoznačan, homogen i zasnovan na pretpostavci da je „tržište ključna institucija savremenih kapitalističkih društava, odnosno, na pretpostavci da su i domaće i međunarodne politike zainteresovane prevashodno za obezbeđenje uslova za adekvatno funkcionisanje tržišta“. ⁷ Ti uslovi važe, naravno, za sve aspekte i oblasti života, a budući da se „ništa ne može dogoditi a da se ne dogodi negde“, ⁸ važe, pre svega, za prostor, shvaćen kao četvorodimenzionalni. Važno je uvek imati na umu da svaki prostor ima vlasnika, pri čemu se „vlasništvo misli kao odnos... kao etički i politički odnos u kojem jedna osoba, ili grupa osoba, imaju moć da mijenjaju ponašanje (uloge) drugih osoba ili grupa u željenu smjeru“. ⁹ Vlast je, dakle „urbanistička i topološka činjenica koja ima računati na mrežu funkcija što ih uspostavljaju grupe ljudi i pojedinci uključeni u proizvodnju igre i njezino vlasništvo“. ¹⁰ U tom smislu, savremeno društvo je posebno zainteresovano za uspostavljanje kontrole nad prostorom: „Urbanizam, 'gradsko

planiranje', jeste metod kojim kapitalizam preuzima kontrolu nad čitavim prirodnim i ljudskim okruženjem. Sledeći logiku potpune dominacije, kapitalizam može, a sada i mora, da prekroji čitav prostor u svoj vlastiti dekor".¹¹

Šta je arhitektura, gde je njeno mesto, čemu služi i „šta slavi“ u ovakvom svetu?

Arhitektura

Klasične definicije arhitekture su, kao što dobro znamo, najčešće trijadne, i zasnovane su na uspostavljanju uzročno-posledičnih odnosa između:

- upotrebljivosti, korisnosti, svrsishodnosti (*utilitas*);
- čvrstoće, izdržljivosti, pouzdanosti (*firmitas*); i,
- lepote, raskošnosti, ljupkosti (*venustas*).

Iz ovoga je izvedeno, a u arhitektonskoj praksi, teoriji, kritici i obrazovanju već je decenijama opšte mesto, određenje arhitekture preko trojne morfeme:

funkcija – forma – konstrukcija.

Treći element ovog sistema je, gotovo uvek, ostajao u senci debate da li „forma prati funkciju“, ili je oblikovanje suština arhitektonskog delovanja, bez obzira na činjenicu da je istorija arhitekture gotovo bez izuzetka zasnovana na razvoju tehnologija, među kojima konstruisanje, ma koliko značajno bilo, nije jedina. Ovde bih se, međutim, založio za drugačiji pogled na definiciju arhitekture, pa, time, i na način na koji joj pristupamo – gradeći kuće i gradove, crtajući ih i modelujući, pišući ili misleći o njima.

Želeo bih, pre svega, da razmotrimo pojam arhitektonske forme, odnosno, forme u arhitekturi i urbanizmu. Ako se složimo sa shvatanjem forme kao „perceptualne strukture, konfiguracije ili diskurzivne kompozicije elemenata“¹², moraćemo da prihvatimo činjenicu da forma nije i ne može biti neko posebno svojstvo, atribut arhitektonskog dela, niti njegov element. Naprotiv, arhitektonska forma je činjenica po sebi, to je podrazumevajući i jedini moguć ishod arhitektonskog stvaralaštva, pa i arhitektonskog mišljenja uopšte, nezavisno od toga da li govorimo o realizovanim, „stvarnim“ fizičkim objektima, privremenim ili virtuelnim strukturama, grafičkim fantazijama, ili teorijskim, likovnim i književnim utopijama. Budući da apstraktno mišljenje nije moguće dokumentovati, artikulacija ideja o arhitekturi uvek podrazumeva uspostavljanje određene arhitektonske forme.

Sada se postavlja pitanje – čemu ta forma služi, odnosno, šta su funkcije arhitektonske i urbane forme?¹³

Sama formulacija ovog pitanja osporava uobičajeno svođenje funkcija u arhitekturi na utilitarnu, a fizičke strukture na likovno delo. Bilo bi, nesumnjivo,

tačnije i podsticajnije posmatrati funkcije arhitekture u množini, kao zbirnu, pa, možda, i kao gradivnu imenicu, podrazumevajući ih, ne „u duhovnom jedinstvu različitih umetničkih disciplina, već u jedinstvenom tehnološkom i tehničkom mediju koji objedinjuje naše fragmentarno uključivanje u svet”.¹⁴ Tada bismo sa sigurnošću mogli da govorimo o arhitektonskom programu „kao složenom duhovnom proizvodu“¹⁵ koji obuhvata celinu razloga zbog kojih arhitektonsko delo treba da nastane i zadataka koje svojim postojanjem treba da ispuni. Mislim ovde, pre svega, na egzistencijalne potrebe ljudi kao polje pokretačkih sila zbog kojih arhitektura nastaje, ali, istovremeno, ne želim da ostavim po strani ni obrnuti proces – onaj u kome nove potrebe bivaju generisane arhitekturom.

Funkcije arhitekture

Nezavisno od toga da li prethode potrebama ili na njih odgovaraju, funkcije arhitekture čine otvoreni skup čiji sadržaj je neposredna refleksija našeg shvatanja arhitekture i arhitektonskog stvaralaštva. Drugim rečima, naša sposobnost da uspostavljamo vrednosti fizičke strukture srazmerna je našoj sposobnosti da prepoznamo i upotrebimo pojedinačna svojstva, međusobne odnose, kao i celovitost te iste strukture. Svako uvećanje broja atributa kojima definišemo modele uvećava neposredno i našu modelativnu sposobnost. To znači da je u procesu projektovanja (u koji, naravno, uključujem i rad na definisanju programa) jedan od temeljnih zadataka uspostavljanje aktivnog odnosa prema funkcijama arhitekture. Da bi to bilo moguće, treba ih najpre identifikovati. Mene lično ova tema opsega već godinama i navešću neke funkcije – one kojima sam se u većoj ili manjoj meri bavio – u nastavi, a i u sopstvenoj praksi. To su:

ambijentalna	kontekstualna	promotivna
dekorativna	kulturalna	protektivna
demarkacijska	medijska	psihološka
dramaturška	memorijalna	reprezentativna
edukativna	merkantilna	scenska
ekološka	morfološka	semantička
ekonomska	narativna	simbolička
estetička	ontološka	socijalna
etička	poetička	tekstualna
ideološka	politička	teološka
komercijalna	preventivna	urbanistička
konceptualna	progresivna	utilitarna

Jasno je da je ovaj spisak sasvim subjektivan, da je arbitraran i da je nepotpun. Svako bi, po mom mišljenju, trebalo da sastavlja sopstveni, i da ga stalno dopunjuje novim stavkama.

Važno je, međutim, da naglasim da sve ove funkcije (kao i čitav niz drugih, za mene još uvek neidentifikovanih) postoje uporedo i istovremeno, nezavisno od naše svesti o njima, ili znanja da ih upotrebimo. Funkcije arhitekture su neposredan odgovor na potrebe za arhitekturom, koje, naravno, koegzistiraju u analognim problemskim ravnima, preklapaju se, prepliću, povezuju i suprotstavljaju. Zato je pitanje usklađivanja, „orkestracije“ ovih potreba ključno pitanje definicije arhitektonskog programa, a uspostavljanje uravnotežene kompozicije funkcija centralni zadatak u procesu arhitektonskog projektovanja. Svaki novi zadatak, razume se, morao bi podrazumevati preispitivanje strukture potreba, jednako kao i strukture funkcija, i konačan ishod bi, po definiciji, uvek predstavljao novu vrednost. Ta vrednost je razlog zbog kog arhitekturu posmatramo kao jednu „od ljudskih delatnosti koje najneposrednije utiču na kvalitet života“¹⁶. Osnovno pitanje arhitekture, dakle, nije dizajn prostornih granica, a nije ni sam prostor, već je „osnovni predmet arhitekture ljudski život“.¹⁷ Kao što fotografija ne dodiruje „umetnost preko Slikarstva, nego preko Pozorišta“¹⁸ (ne kroz reprezentaciju već kroz konstrukciju prizora), tako se i arhitektura, kao programska umetnost, ne ostvaruje kroz dizajn, već kroz realizaciju svojih funkcija.

Ovo je, naravno, ideološko pitanje.

Ideologija

Pojam ideologije možemo razumeti u kontekstu težnje za „nadnaukom“, za „sistematizovanim korpusom koncepata“,¹⁹ dakle, kao kategoriju koja obuhvata sve aspekte i sve oblasti funkcionisanja arhitekture. To bi značilo da kompozicija funkcija u arhitekturi zapravo predstavlja ideološki stav. Možemo, međutim, ideološku funkciju arhitekture posmatrati i kao komponentu, kao „korpus ideja koje odražavaju društvene potrebe i težnje pojedinca, grupe, klase ili kulture“.²⁰ Ovde, međutim, ideologiju vidim kao organizovani sistem vrednosti uspostavljen u odnosu na određen problemski kontekst, drugim rečima, kao formulisani umetnički stav, kao stvaralački diskurs. Budući da je umetnost uvek diskurzivna i „umetnik, svestan te činjenice ili ne, svojim delovanjem uvek zauzima stav prema okolnostima u kojima deluje, drugim rečima, prema kontekstu – ideološkom, političkom, estetičkom, etičkom, kulturalnom, socijalnom“, te da „nema umetnosti bez poruke, bilo da je ona politička, društveno zasnovana ili pak veoma lična“,²¹ jasno je da arhitektura uvek aktivno ispunjava svoju ideološku funkciju.

Pitanje koje se sada postavlja je – da li i kako može arhitektura da funkcioniše na ideološkom planu u društvu čija je suština merkantilna, koje je ostalo bez ideala, bez vere i bez uverenja, a i bez, sa tačke gledišta humanističke kulture, prihvatljivog sistema vrednosti?

Ideološka funkcija arhitekture danas

Budući da „dužnost građanina nije da živi u društvu, već da ga menja“,²² današnji socijalni kontekst možda, paradoksalno, pruža čvršći ideološki oslonac od naoko definisanog, snažnog i pouzdanog društvenog okvira iz koga smo potekli. Nepristajanje na svesnu participaciju u građenju sveta u koji ne verujemo i ne volimo ga, otklon od prilagođavanja i povlađivanja različitim centrima moći, pa, u krajnjem slučaju, i aktivna subverzija konstruisanih i nametnutih vrednosnih sistema čine mi se podsticajnijim, pa i značajnijim od slavljenja sveta u koji smo, doduše, verovali, ali koji, sa današnje tačke gledišta, deluje kao privid, konstrukt, kao nešto što nikada nije ni bilo stvarno. Nema, dakle, više velikih ideja, a ni velikih reči iz kojih se možemo zakloniti, nema institucija čiji se autoritet podrazumeva, nema ideoloških, političkih, društvenih, pa ni profesionalnih vrednosti koje ne treba dovoditi u pitanje. Postoje samo lične ideje, lična uverenja, lične snage i lična odgovornost. U arhitekturi, gde se ravnotežna tačka sila uvek nalazi između egzistencijalnih i stvaralačkih potreba, gde bi sva energija morala biti usmerena ka izgradnji sveta koji će ljudski život učiniti vrednijim, ta je odgovornost dramatično velika. Dužni smo da je budemo svesni. Istovremeno, mi imamo pravo na svoj pogled na svet, na svoj idealizam, pa i na svoje utopije. Imamo pravo da verujemo da ljudi žele i mogu „da nadu svoje glasove, da se sete svoga imena, da ponovo steknu samouverenost, da povrate svoj prostor i da prepoznaju sopstveni kontinuitet... da rade na svojim pričama i da se izbore za njih“.²³

¹ Isak Asimov, Pod čeličnim nebom, Jugoslavija, Beograd, 1977, str. 93

² Videti u: Dinulović, R.: Javni gradski prostor kao festivalska pozornica, ili, Čiji je grad, Dijalog o festivalima (ur.: Simon Grabovac), Kulturni centar Novog Sada, Novi Sad, 2008, str. 47-53.

³ Videti kapitalno delo Irvina Goffmana „Predstavljanje sebe u svakodnevnom životu“

(Erving Goffman: The Presentation of Self in Everyday Life, University of Edinburgh, Edinburg, 1956)

⁴ Rolan Bart, Svetla komora, Rad, Beograd, 2004, str. 113.

⁵ Stiven Hoking, Kratka istorija vremena, Alnari, Beograd, 2002, str. 75.

⁶ Dinulović, R.; Zeković, M.; Žugić, V.: Kafana Srbija, tekstualno obrazloženje konkursnog rada za nastup Srbije na Bijenalu arhitekture u Veneciji 2012, str. 2.

⁷ Kosta Josifidis i Alpar Lošonc, Neoliberalizam – sudbina ili izbor, Graphic, Novi Sad, 2007, str. 11.

⁸ Meta Hočevar, Prostori igre, Jugoslovensko dramsko pozorište, Beograd, 2003, str. 10.

⁹ Slobodan Prosperov Novak, Planeta Držić, Cekade, Zagreb, 1984, str. 13.

¹⁰ Slobodan Prosperov Novak, Planeta Držić, Cekade, Zagreb, 1984, str. 14.

¹¹ Gi Debor, Društvo spektakla, Blok 45, Beograd, 2003, str. 55.

¹² <http://wordnetweb.princeton.edu/perl/webwn?s=form>

¹³ Ovoj temi smo Darko Reba i ja posvetili predmet na doktorskim studijama arhitekture u Novom Sadu

¹⁴ Čedomir Vasić, u intervjuu datom Veljku Radosavljeviću za dnevni list „Politika“, dodatak „7 dana“, 2. maja 1986.

¹⁵ Ranko Radović, u objašnjenju zadatka na predmetu Arhitektonsko projektovanje, FTN, Novi Sad, 1999.

¹⁶ Miomir Mijić, *Akustika u arhitekturi*, Nauka, Beograd, 2001, str. 19.

¹⁷ Slađana Milićević, u razgovoru o svom diplomskom projektu, u proleće 2008.

¹⁸ Rolan Bart, Svetla komora, Rad, Beograd, 2004, str. 35.

¹⁹ <http://www.merriam-webster.com/dictionary/ideology>

²⁰ www.jabcreations.com/philosophy/philosophy-definitions.php

²¹ Miodrag Šuvaković, prema: Radivoje Dinulović i Romana Bošković, Proširena scenografija: Scenski dizajn od konvencionalnog pozorišta do savremenih umetničkih praksi, Zbornik FDU br. 17, Institut za pozorište, film, radio i televiziju, Beograd, 2010, str. 50.

²² Augusto Boal, Poruka povodom Svetskog dana pozorišta, ITI – Međunarodni pozorišni institut, 27. mart 2009.

²³ Goran Stefanovski, Zašto Balkan nije seksi?, Forum, Skopje, 1999,

(<http://groups.yahoo.com/group/mimagazin/message/727>; 24.1.2011.